

H. Kovácsévics Katalin

**„JAKOBS TRAUM”
— SZENTELEKY KORNÉL
NÉMET NYELVŰ
OPERETTJE**

Bori Imre adta kezembe Szenteleky Kornél német nyelvű operettjének, a „Jakobs Traum”-nak (Jakab álma) 1929-ben írt kéziratát.* A kemény fedelű, nyolcadrét nagyságú könyvecske 155 oldalon, latin és gót betűkkel íródott. A szöveg sok helyen már elmosódott az idő és a hányattatás viszontagságai miatt, azonban egy-két szó kivételével, ha nehezen is, de még mindig olvasható.

A Jakobs Traum kézírata megerősíti a Kalangya állítását, hogy Szenteleky német nyelvű színdarabokat írt Szivácon.¹ A német nyelvű színműírás ténye nemcsak Szenteleky irodalmi működésében egyedülálló, hanem a bácskai német irodalomban sincs megfelelője.² A bácskai sváb községek monográfiáit tanulmányozva azt látjuk, hogy bár ez a közösség sok szempontból fejlett kulturális élettel rendelkezett a Bácskában, volt dalárdájuk, volt olvasóköriük, elsősorban egyházi keretben kibontakozó ifjúsági egyesületeik, de hazai talajból kinőtt színműirodalmuk és színjátszásuk nem volt.³ Műkedvelő előadásaikon németországi és ausztriai színdarabokat adtak elő, amelyeknek a bácskai élet problematikájához semmi közük sem volt és nélkülöztek minden kapcsolatot Bácska földjével. A Volksblatt, Volkswart és a Heimat voltak azok a bácskai újságok, amelyek hasábjain néha-néha megjelent egy-egy rövid, bácskai vonatkozásokat feldolgozó, anekdotikus humoreszk. Így pl. Johann Klauser szarvasi tanító Krumsepp néven jelentetett meg sváb dialektusban írt hosszabb-rövidebb, előadásra is alkalmas karcolatokat az említett lapokban.⁴ Bácskában a német színjátszásnak egyébként sem volt múltja. Nagynéha jelent meg egy-egy vándorszínház, de az is csak a városokban, Szabadkán, Zomborban és Újvidéken horgonyzott le és adott elő néhány színdarabot, legtöbbször operettet. Állandó színháza a bácskai németeknek nem volt sem 1918 előtt, sem azután.

Az Osztrák—Magyar Monarchia fölbomlása után, az 1920-as években a bácskai svábság öntudatosan törekedett nemzeti életének és kulturális sajátosságának kifejtésére és megőrzésére. Több napi- és hetilapjuk, valamint egyéb sajtótermékük jelent meg, amelyek célja a hírközlés mellett a kulturális élet előmozdítása is volt, azonban komolyan számbavehető szépirodalmi törekvéseket ezekben a lapokban sem ve-

* A kézirat a sziváci „Szenteleky Kornél” Művelődési Egyesület tulajdona.

szünk észre.⁵ Ennek oka nemcsak a svábság erősen röghöz kötött életformája és az irodalom iránti érdektelensége volt, hanem a képzett, irodalommal foglalkozó sváb értelmiség hiánya is.⁶ Mindezt figyelembe véve kulturtörténeti szempontból is nagy jelentőségű lépés volt Szenteleky vállalkozása, hogy sajátos, ízig-vérig bácskai, a sváb parasztság szellemiségét árasztó színdarab megírására vállalkozott. Bárki megérezheti a „Jakobs Traum”-ban az első világháború utáni bácskai sváb paraszt mentalitását és világnézetét — e mellett azonban Szenteleky emberszeretetét, igényességét és azt a törekvését is, hogy ne csak szórakoztasson, hanem valami eszmeiséget is belevigyen a poros bácskai falu operettet hallgató közönségének életébe.

A „Jakobs Traum”-nak a cselekménye Jakab, Hilda és Santje szerelme körül forog. Jakab, a szegény falusi sváb parasztcsalád gyermeke beleszeret a helybeli protestáns lelkész lányába, Hildába. Szerelmes levelekkel ostromolja Hilda Fräuleint, kész szakítani a hozzá hasonlóan szegénysorsú menyasszonyával, Santjével, mert arról ábrándozik, hogy úriember, báró, igazi báró lesz belőle. A fiatalok szülei kétségbe vannak esve, és arra gondolnak, hogy Jakabnak elment az esze, megzavarodott. Először Torti-kot-tal, a falu javasasszonyával próbálják kigyógyítani a „megzavarodott” legényt, majd amikor a ráolvasás nem sikerül, elhívják a „toktr pácsit”, aki csillapító injekciót ad Jakabnak. A mély álomba merült fiatalember azt álmodja, hogy báróként lakodalmát üli Hildával, de csodálatosképpen sem az előkelő násznép, sem a menyasszony nem fogadják el őt magukkal egyenrangú úrnak, kigúnyolják, kinevetik és amikor megjelennek a vőlegény parasztruhába öltözött szülei is, hogy részt vegyenek fiuk lakodalmán, az urak egymás után eltűnnek, mert nem akarnak egy levegőt szívni a „büdös paraszttal”. Álmából fölébredve Jakab rájön arra, hogy övéi között van a helye, és a cselekmény végén az egymásra találás boldog örömevel üli meg Santjével a lakodalmát.

Szenteleky a sziváci protestáns németek pfalzi dialektusában írta operettjét.⁷ A szöveggönyv fonetikus írással rögzíti a sziváci sváb élő beszédet, és ezzel is hozzájárul a légkör tökéletes realizálásához. A szövegbe beépített egy-két olyan magyar kifejezést is, amely találóan jellemzi néprajzi, táji és történelmi szempontból a bácskai svábság kapcsolatát a magyarsággal. A helyi orvost pl. „toktr pácsi”-nak szólítják; Mine néni „pitankr” urának duhajkodó énekébe beleszövődik a magyar nőta „mulatok hajnalik, mik a nap felkelik” dallamfoszlánya. A dialektus különös zengést, ízt és zamatot kölcsönöz a darabnak. Egészen jellegzetes, és csak a bácskai protestáns sváboknál használatos az asszonyok „Kot” megszólítása az operettben (Mine Kot, Bine Kot stb.). Amíg ugyanis az általános német szóhasználatban a „Kot” keresztanyát és komaasszonyt jelent, addig a Szivác környéki kálvinista és lutheránus svábok beszédében a „Kot” azonos jelentésű a bácskai katolikus sváb falvak asszonyainak „Bäsl”-néni megszólításával.

Miután az operett keletkezési körülményei után kutatva írott forrásra nem akadunk, Szenteleky Kornélnak Herrenbergben élő özvegyéhez, mai nevén Elisabeth Junghoz fordultunk fölvilágosításért.⁸ Az ő, valamint néhai Glöckner Jakab sziváci református esperes Szivác

lakó özvegyének elbeszélése alapján olyan adatok bukkantak fel, amelyek nemcsak az operett keletkezését, hanem Szenteleky életének egyéb vonatkozásait is értékes és színes adalékokkal gazdagítják.

Az 1918 utáni politikai változások Bácska etnikai mozgásában is éreztették hatásukat, különösen a magyar értelmiség és hivatalnokréteg Magyarországra költözésének formájában. Azok a tanítók, hivatalnokok és egyéb állami alkalmazottak, akik nem Bácska és Bánát szülöttei voltak, vagy ha itt születtek is, de nem akarták letenni a jugoszláv államesküt, áttelepedtek Magyarországra. Szenteleky azon kevesek közé tartozott, akik az ellenkező mozgású áramlattal Magyarország területéről Jugoszláviába költöztek, otthagyták Budapestet, ahol tanulmányait befejezte, és amelynek egyik idegklinikáján asszisztens volt. Zombori származása lehetővé tette, hogy Szivácson helyezkedjék el, mint a község orvosa. Ugyanebben az időben került Újszivádra Póth Erzsébet is, akit az ottani református német iskola tanítójának választottak meg. Amikor 1920-ban a szerbül nem tudó tanítók számára heti három alkalommal esti nyelvkurzusokat szerveztek, ezekbe Szenteleky is bekapcsolódott, mert szerb apjától nem tanult meg szerbül gyerekkorában. Ezek az esti kurzusok arra is jók voltak, hogy az értelmiség jobban megismerte egymást, képviselői közelebb kerültek egymáshoz társadalmilag is. Az órák befejezése után betértek a vendéglőbe vagy egy-egy ismerős otthonába és ott borozgatás és zeneszó mellett késő éjjelig elbeszélgettek. A társaság állandó tagja volt Joseph Schmidt is, a katolikus egyház kántortanítója, aki igen sok zeneszerszámon muzsikált és kiváló képességével annyira vitte, hogy a világháborúban hadosztály zenekarának karmestere lett. Miután Szenteleky is szerette a zenét és maga is aktívan muzsikált, Schmidttel együtt összegyűjtötték az ó- és újsziváci zenészeket, zenekart alakítottak, és ez az együttes nemcsak szórakoztatta a falu népét, hanem hangversenyeket is tartott, közreműködött a színelőadások és egyéb rendezvények műsoraiban. A rendezvényeket elsősorban az intelligencia látogatta: a németekhez és magyarokhoz csatlakozott néhány szerb is, aki magyarul értett. A fővárosból érkező fiatal orvos és irodalmár kultúréletet akart teremteni maga körül a poros faluban is. Három-négy évig ennek nem is volt semmi akadálya. Ezután azonban a tanfelügyelőség elrendelte, hogy a tanítók többé nem léphetnek fel magyar nyelvű színdarabokban. Amikor Schmidt, aki ekkor már az iskola igazgatója volt, ezt a tilalmat dr. Sztankovicssal közölte, az némi tünődés után határozottan csak ennyit mondott: „Ha így van, akkor német színdarabokat rendezünk!” Így született meg a német operett gondolata.

Annak ellenére, hogy a gyermek Szentelekynek német nevelőnője volt, felnőtt korában sem tudott tökéletesen németül beszélni, a sziváci német tájszólást pedig egyáltalában nem értette. Most azonban, hogy megszületett benne a német operett gondolata, természetének szívósságával kezdte figyelni a svábok beszédét, jegyezte eredeti kifejezéseiket, és nagyokat derült, amikor a német tanítók megfejtették neki azok értelmét. A Jakobs Traum szövegekötvét azonban végül mégiscsak magyarul írta meg és Ferencz János professzort, a német nyelv tanárát kérte meg, hogy fordítsa le a sziváci svábok pflzi tájszólására. Szen-

teleky pesti postájában évről évre megkapta a népszerű slágerek albumát, és az operettmelódiát ezekből a pesti dallamokból válogatta össze, megírta hozzá a szöveget, amelyet aztán a már említett Ferencz professzor fordított németre, illetve svábra. A partitúrát Joseph Schmidt, az iskola igazgatója szerkesztette.

Az operettszerzés híre hamar elterjedt a faluban. Sokan közönséges „Rappl”-nak, szeszélynek mondták a fiatal orvos vonzalmát a zene és a színpad világához, amikor azonban megkezdődött a szereplők toborzása, a falu ifjúsága nagy örömmel és készségesen kapcsolódott be a próbákba. Az operett előadása a falu életének jelentős eseménye volt, főleg a svábok számára, akik életükben ekkor láttak először ilyen fajta előadást. A sziváci „Gasthaus” nagyterme zsúfolásig megtelt, és még négyszer kellett megismételni az előadást, hogy minden érdeklődő megtekinthesse. A Szivácon élő néhány idősebb sváb még ma is emlegeti a darab főszereplőit, a Szentelekynek mindig készségesen segítő Bischof Bélát és a szép Staudt Gretchent.

A sziváci színjátászok Verbászra is elmentek az operettel, ahol hat-szor adták elő, Cservenkán kétszer, majd Torzsán egyszer. A kezdeményezésnek azonban Szenteleky erősödő tüdőbaja gátat vetett és mivel nem volt, aki átvegye tőle az irányítást, minden abba maradt. Szenteleky maradék erejét a Kalangya szerkesztésére és a bácskai magyar irodalom ápolására tartalékolta. Az orvosi gyakorlat mindennapi gondja mellett ezt a munkáját is csak a késő esti órákban tudta végezni.

A Jakobs Traum azonban bizonyosága annak, hogy a sziváci remete nemcsak Hölderlint, Nietschét, Hessét vagy legkedvesebb íróját, Rilkrét olvasta szabad perceiben, nemcsak recipiált a németektől, hanem adott is valamit nekik a kapottból, és mint az operettből kiviláglik, nevelte is őket.

J E G Y Z E T E K

¹ Szirmai K.: Szenteleky Kornél, Kalangya, 1934. júl.–aug., 7–8. sz. 481–485.

² Das Deutschtum der südslawischen Batschka seit der Teilung, München, 1940, S. 526.

³ Eng. Philipp: Novi Sivac, eine deutsche reformierte Gemeinde und die ihr abgestammten Deutschen in Stari Sivac. Neu- und Altsivac 1786–1936., Novi Vrbas 1936.

⁴ Zeitungen und Zeitschriften der Deutschen in Jugoslavien, in: Zeitungswissenschaft, Berlin, 1937, 12. Jg. H. 1.

⁵ Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums. Bd. I, 1933.

⁶ Bácska nagyműveltségű német származású írói, akik német és magyar nyelven egyaránt alkottak (Rónay-Augsburger Stephan, Aszlányi Géza, Schmidt Henrik, Bleyer Jakab stb.), színműírással egyáltalán nem foglalkoztak.

⁷ Dr. Schmidt Henrik szegedi egyetemi tanár monográfiát írt a Verbász környéki német nyelvjárás hangtanáról és eredetéről.

⁸ Elisabet Jung levele, Herrenberg, 1977. július 25.